

ПОНЯТІЙНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФРАЗЕМІКИ РОМАНУ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «МАРУСЯ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 821.161.2.09-31Шкляр

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).86-91

Глуховець І. Понятійно-культурологічний потенціал фраземіки роману Василя Шкляра «Маруся»; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. Індивідуальний стиль В. Шкляра, зокрема й роману «Маруся», позначений майстерним використанням понятійного, культурного та дидактичного потенціалу фразеологічних одиниць (ФО), загальна кількість яких у тканині цього твору сягає 477. Найчастіше це загальновживані стійкі сполучення слів, яких нараховуємо близько 260 одиниць або 54,5% (до цієї групи долучено прислів'я, приказки, крилаті вислови). Модифіковані, уснорозмовні та індивідуально-авторські фразеологізми становлять 163 одиниці або 34,2% та 54 одиниці або 11,3% відповідно. У романі «Маруся» центральне місце серед сукупності фразем займають стійкі сполучення слів соматичного культурного коду, з допомогою яких автор зміг глибоко проникнути у психологію мовця, передати стан дійових осіб через особливості погляду, ходи, відтворення внутрішніх переживань. Характеристика дійових осіб завдяки влучному використанню фразем, образними конкретизаторами яких є соматизми, свідчить про тривалу традицію у використанні цих лексичних одиниць української мови, за якими закріплена певна символіка, що так чи інакше впливає на експресивність фразеологічної одиниці. Доведено, що велику фразеопродуктивність мають іменники *око (очі)* – 24 ФО, *рука* – 15, *ніс, нога* – 10, *голова* – 9, *серце* – 7, *душа, кров* – 6, *зуб* – 7, помірну – *груди* – 3 ФО, *палець* – 3, *губи, лице, язик* – 2; низьку – *вуха, голос, долоня, думка, дух, кістка, лікоть, лоб, ложечка, перст, плече, погляд, п'ята, рот, шкура*. Важливого значення набувають фразеологізми з образним конкретизатором *око (очі)*, які конотують назву самої дії ('бачити'), указують на характер її протікання, репрезентують душевний та емоційний стан дійової особи, передають інформацію про концентрацію уваги на чомусь чи комусь, називають різноманітні дії і стани людини (бажання схватися, не повірити, здивуватися тощо), простір, напрям руху. Фраземи з образним конкретизатором *нога* використано для номінування повільної чи швидкої ходи, бігу, психологічного стану людини. Образні конкретизатори *зуб (зуби), серце, рука* та ін. вживані в романі менш активно.

Ключові слова: фраземіка, фразема, фразеологічна одиниця, образний конкретизатор, образний визначник.

Постановка проблеми. Василь Шкляр – відомий письменник, політичний діяч, лауреат премії «Золоте перо» (1995), «Золотий Бабай» (1999), першої премії «Коронація слова – 2001», міжнародної премії «Спіраль століть» (2003). Вихід його книг зазвичай обговорюють у періодичній пресі. Зокрема, гучними були дискусії довкола роману «Чорний ворон» і відмови автора від Шевченківської премії. Одна з найхарактерніших рис романістики В. Шкляра – гострота та напруженість сюжету. Анна Кривопишина, аналізуючи особливості творення хронотопу в його романах, називає письменника майстром сюжетобудови [Кривопишина 2007, с. 74].

У романі «Маруся» Василя Шкляра описано бойовий шлях дівчини Марусі (Олександри Соколовської), яка взяла до рук зброю, стала отаманом після загибелі трьох її братів, щоб боротись за свою волю та майбутнє. Головна героїня твору постає як талановитий воєначальник, що бореться за незалежність України, незважаючи на численні перешкоди і труднощі, заради досягнення мети, за яку віддали життя її рідні, односельчани. «Твір «Маруся» у тій частині, що стосується безпосередньо діяльності отамана, є більш документальним, оскільки базується на мемуарних матеріалах і реальних фактах. Тут можна говорити про нього як біографічний роман. Та ж сюжетна лінія, що пов'язує головну героїню з Мироном Гірняком, базується здебільшого на художньому вимислі й бурхливій фантазії автора. Тут можна впевнено говорити про квазібіографію» [Галич 2015, с. 67].

Помітна риса індивідуального стилю Василя Шкляра – активне вживання фразеологізмів, які використані з метою увиразнення авторського мовлення та характеристики персонажів, підсилення художнього викладу, передавання національного колориту мовлення. Фразеологічні одиниці забезпечують образність висловленої думки, стають невід'ємною частиною художнього сприйняття дійсності. Тому важливо системно вивчити фраземікон творів В. Шкляра, щоб мати уявлення про нього як про культурний феномен. Загальновідомо, що фразеологізми варто розглядати не тільки як мовні знаки вторинної номінації, але і як елементи художнього тексту. «Автор не просто послуговується словниковим запасом, а створює умови для повноцінного функціонування мовних одиниць, творить індивідуальну стилістичну тональність. Художнє мовлення при цьому розглядають як динамічну та ієрархічну систему, що ґрунтується на взаємовідносинні частин і цілого» [Здиховська 2014, с. 6].

Аналіз досліджень. Фразеологія української мови завжди цікавила науковців. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. учені активізують психокогнітивний та етнокультурний аспекти у вивченні української фразеології (О. Селіванова, О. Левченко), збирають та опрацьовують діалектну фразеологію (Р. Міняйло, М. Олійник, Н. Романюк, Г. Ступінська та ін.). Живе сучасне українське мовлення відображено у фразеографічних збірниках Г. Аркушина, Г. Добролюжі, Н. Коваленко, З. Мацюк, В. Ужченка, В. Чабаненка. Помітно активізувалися дослідження різ-

них аспектів української фразеології, як-от: місце фразеології в системі мови (Я. Баран, Н. Венжинович), фраземіка в системі ідіостилю (Т. Здіховська, Ю. Кохан, Л. Петленко, Л. Щербачук), фразеографічна ідеографія (Ю. Прадід), фразеологізовані речення (М. Личук, В. Розгон), культурно-національна конотація, прагматика (Л. Мельник), фразеологія як вираження національного менталітету й джерело народознавства (О. Майборода, О. Назаренко), модифікація фразеологічних одиниць (Л. Давиденко, Н. Кочукова, Т. Свердан), фразеологічні інновації (А. Смерчко, В. Стишов), системні відношення компонентів фразеологічних одиниць (А. Архангельська, Н. Бобух), компоненти у складі фразеологічних одиниць (О. Каракуця, О. Куцик, О. Мороз, Н. Пасік, М. Філон), семантика й динаміка окремих фразеологічних груп (М. Жуйкова, Д. Ужченко).

Мета статті – з'ясувати понятійно-культурологічний потенціал фразеологічних одиниць, визначити специфіку їхнього функціонування в романі В. Шкляра «Маруся».

Для дослідження обрано **описовий метод**, здатний узагальнити спостереження за вибраними шляхом суцільного вписування стійких сполучень слів, які використано в конкретних мовленнєвих ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. За особливостями компонентного складу та відношенням до літературної норми у романі В. Шкляра «Маруся» можна виділити такі типи фразеологізмів: загальнономовні, засвідчені нормативними словниками української мови; модифіковані, видозмінені усусні стійкі сполучення слів; уснорозмовні, перенесені з усного мовлення, та індивідуально-авторські, створені зазвичай за зразком загальноновживаних. Загальна кількість проаналізованих стійких сполучень слів у творі досліджуваного письменника становить 477 одиниць. Найбільша частина припадає на загальнономовні фразеологізми, що становлять 260 одиниць або 54,5% (до цієї групи долучено прислів'я, приказки, крилаті вислови). Видозмінені, уснорозмовні та індивідуально-авторські фразеологізми становлять 163 одиниці або 34,2% та 54 одиниці або 11,3% відповідно.

Залежно від образного конкретизатора фраземи виокремлюємо стійкі сполучення слів соматичного культурного коду, анімістичного етносубкоду, морального, зооморфного, аглютинативного субкоду.

Чисельну групу фразем утворюють одиниці соматичного культурного коду, що дає підстави стверджувати, що вони й складають центр фраземікону роману. Фразеологічну завантаженість образних конкретизаторів та образних визначників стійких сполучень слів цього коду можна схарактеризувати так: велику фразеопродуктивність мають іменники *око (очі)* – 24 ФО, *рука* – 15, *ніс*, *нога* – 10, *голова* – 9, *серце* – 7, *душа*, *кров* – 6, *зуб* – 7, *помірну* – *груди* – 3 ФО, *палець* – 3, *губи*, *лице*, *язик* – 2; *низьку* – *вуху*, *голос*, *долоня*, *думка*, *дух*, *кістка*, *лікоть*, *лоб*, *ложечка*, *перст*, *плече*, *погляд*, *п'ята*, *рот*, *шкура*. У соматичному «фрагменті культури знаходяться ті ФО, компоненти яких позначають

тіло людини чи його частини і специфічні для них характеристики (якісні, кількісні, фізичні, інтелектуальні, емоційні та ін.), стани, дії, пози/жести, види діяльності, а також їх просторові і часові виміри. Окультуреність цих ФО полягає у тому, що у компонентах, які номінують тіло чи його частини, містяться, окрім вказівок на природні якості, функціонально значимі для культури смисли, що надають цим іменам роль знаків «мови» культури чи її символарію» [В'єцко 2017, с. 81]. Загалом «найголовніші символи-соматизми (*голова*, *око*, *рука*, *серце* тощо) можна інтерпретувати як архетипні» [Левченко 2002, с. 28 – 35].

В. Шкляр майстерно відтворює психологію дійових осіб завдяки вмілому відображенню особливостей погляду. «Око – символ розуму і духу; символ Сонця; зловорожих сил; краси; світильника для тіла (у християнстві); кохання. На думку А. Голана, символіка ока сягає глибин двадцяти п'яти років (!) Ученими доведено, що майже 90% усієї інформації людина отримує саме завдяки органам зору. Без очей неможливо бачити, так само як і без світла. Тому у багатьох мовах світу слова на означення ока і світла – історично спільнокореневі» [Словник символів 2002, с. 152]. Не випадково письменник за допомогою фразем зі словом *око (очі)* образно називає дію зі значенням 'побачити' (*А далі... – прапорицук Дмитро Соколовський подивився своєму безвусому братові в очі й сказав те, що потім повторюватиме ще не раз: – Будемо держати Україну* [Мар., с. 28]); передає характер її протікання (*А скільки вам, ясна пані, років? – Двадцять, – не змигнувши оком, сказала Маруся* [Мар., с. 35]); *Але попередити отаманів не міг, бо з нього не зводили очей* [Мар., с. 282]; *Він скосив око туди, де лягла Маруся, – вона розглядала в бінокль колону, яка, здавалося, коливається на одному місці, хоч насправді посувалася розміреною ходою* [Мар., с. 290]; *Штакельберг уже підходив до свого низенького коника, як раптом, кинувши оком на денікінський конвой, отетерів – він угледів великий триколор, з яким досі носився, як дурень із ступою, їхній прапороносець* [Мар., с. 133]; *Курінний Станімір повів очима по бравому товариству, шукаючи, хто з них отаман, але дівчина, вгадавши його намір, сказала...* [Мар., с. 22]; *Мирон відвів очі і... побачив іще страшніше* [Мар., с. 119]).

Виходячи з життєвих реалій, письменник при називанні дії 'дивитися уважно' вдається до різних фразем, бо вкладає їх у уста осіб, різних за національністю: *У темряві він уже видивив усі очі, але нікого не бачив* [Мар., с. 164]; *Єслі прієжджій, так сматрі в оба!* – кинув йому вслід вузькоокий, і всі азіати чомусь зареготали [Мар., с. 118].

Фразеологічні одиниці з образним конкретизатором *око (очі)* відтворюють душевний стан людини, яка бере участь у розмові: доброзичливість, радість, задоволення (*Вот відіте? – сказав Несміян, мило всміхаючись до Марусі ясними очима. – А ви волнувалися за харчі* [Мар., с. 242]), занепокоєння (*Зібралися біля Дівич-гори кінні й піші. Очі горіли похмурим вогнем. Не було Матея Мазура й*

Тимоша Корча [Мар., с. 88]); плач від жалю за загиблими (Хлопці підвели **мокрі очі** на капелана отця Михайла: як він дивиться на те, що Гультайчук зтяг веселої над убитим, але їхній польовий духівник теж утер сльозу, і це вперше Мирон побачив, як його краєнин із Розвадова священик Михайло Якубів заплакав на похороні [Мар., с. 235]); бажання розплакатися від щастя (Ліворуч злітав у небо Софійський собор, далі попереду сяяв Михайлівський Золотоверхий – вояки ревно хрестилися до золотих бань і церковних хрестів, уже не в одного Петра Гультайчука волого **блищали очі**, гострі борлаки на худих шиях стрільців ходили вгору-вниз, а розквітчаній натовп **підсипав жару** [Мар., с. 104]).

Фраземи цього культурного коду указують також на те, що дійова особа концентрує увагу на чомусь (Миронові здалося, що це обличчя йому знайома, хлопчина, видно, теж був із «Марусиною війська», лишень перебрався так, щоб менше **впадати в око** [Мар., с. 73]).

Глибоко проникаючи у психологію дійових осіб, В. Шкляр номінує різні дії фразеологізмами з образним конкретизатором *око*. Це, зокрема, бажання сховатися від чогось (За якоюсь химерною примхою долі пасічник Глухенький був глухонімий, і це, казав П'ята, непогана, як на теперішні часи, познака для чоловіка, в якого можна **заховатися від людського ока** [Мар., с. 236]); не повірити (І нареши – дехто **очам не повірив** – приїхала на білому коні в супроводі трьох козаків отаманша Маруся [Мар., с. 166]); діяти проти своєї волі, заради пристойності або навпаки (На прапорі ж написав, що повстав проти комуни. Чи то так, **про людське око?** [Мар., с. 172]; І тепер, милуючись своєю донею, її умінням триматися **не про людське око**, а наодинці з собою, Ядвіга Квасніцька думала, що Сащуня таки чимало взяла її від неї [Мар., с. 193]); здивуватися, занепокоїтися (Обеззброєні люди Гелевея тільки **лупали очима**, не розуміючи, що діється [Мар., с. 30]); переконатися, впевнитися в чомусь (А як можна вірити, якщо навіть поважна житомирська газета «Громадянин» писала про Марусю, що це тридцятирічна селянка, котра пішки прийшла з далекого польського села до Житомира й попросилася до штабу Галицького корпусу, аби **на власні очі «побачити** працю військового мозку» [Мар., с. 166]).

Автор роману вживає фраземи з образним конкретизатором *око* при називанні простору (Та раптом це гостре, як сокира, лице загострилося ще дужче – Льодзьо щось таки нагледів за пругом, бо на відкритому полі, **скільки сягало око**, Санько не бачив жодного поруху [Мар., с. 289]); напрямку руху (Зчинилася паніка, нажахані люди кинулися хто куди – у брами, підворотні, до пошти, а більшість летіла навгад, **куди бачили очі** [Мар., с. 139]); Під зливою куль ще п'ять козаків змушені були галопувати **куди очі бачать** [Мар., с. 32]); удаваного спокою (Ну, здобич, – **не змигнувши оком**, пояснив Шуліка. – Повинна ж козачня чимось пожитися після бою? [Мар., с. 18]; Маруся **не змигнула оком** [Мар., с. 177]).

Фразеологізми з образним конкретизатором *зуб*, що символізує ступінь надійності захисту організму, нерідко використовують при називанні дії 'засміятися' з метою пейоративної конотації тексту, що й використовує В. Шкляр (*Від їжджаючи з Радомишля, Мозолін це саме сказав і голові ревкому Науменкові, більше того, він сказав, що вони тут, «місцеві орли», здатні ловити лише мух, на що товариш Наум (так його називали свої), кинувши назад голову, зареготав на всі кутні* [Мар., с. 248]). Письменник, зокрема, з допомогою фразеологізму **скалити зуби** передає психологічний стан ворожого снайпера, який стріляє в українських визволителів, підкреслюючи його бездушність (*Але Санько й цього разу не стріляв у коней, він цілився тільки в чорну шкірянку, в бушлати, ватянки, шапки, кашкети, смалив у стовковисько зайд, радіючи кожному влучному пострілу, хоч у тій коловерті не завжди закітиши, куди лягла куля, де той песиголовець, у якого ти цілиш, де ж отой чорний бушлат, що, скалячи зуби, брав на мушку Санька, а тепер невідомо де дівся; той, що був у шкірі, упав, Санько навіть бачив, як жеребець золотистої масті побіг без вершника до річки... до Кириші...* [Мар., с. 293]).

Влучними висловлюваннями вважаємо також ті, у яких письменник майстерно відтворює психологічний стан людини, що надто замерзла (*Закмітивши, що «хлопчина» цокотить зубами, чемний Кравчик накинув йому на плечі поверх чумарки тепленького кожуха* [Мар., с. 280]; *Ми в Бога не віримо. – Хлопчина вже цокотів зубами, але намагався тримати фасон* [Мар., с. 66]); відчуває гнів, ненависть (*Засмалений із товаришем, скреготнувши зубами, відступили убік* [Мар., с. 130]; *Станімір задзвонив із Думи до корпусного штабу й попросив дозволу роззброїти чужих вояків, але почув пояснення, від якого заскреготав зубами* [Мар., с. 118]); стримує свій гнів, обурення (*Сотникові не годилося сперечатися з корпусним начальником штабу, і він, зціпивши зуби, зійшов з дороги* [Мар., с. 152]).

Висловом **до зубів** передано також вищий ступінь озброєння (*Лиця стрільців змінилися, Мирон такими їх бачив лише під Янчином, коли польський генерал Галер кинув проти галичан армію з шести дивізій, озброєних до зубів французами* [Мар., с. 55]). Загалом низка фразем, ужитих В. Шкляром у художньому дискурсі, «наділені здатністю відображати й передавати ті ознаки культури, які характерні для різних мовних спільнот у знаковій формі» [Венжинович 2018, с. 367].

Образний конкретизатор *рука*, що зазвичай символізує священний образ, який дає владу, нерідко входить до складу фразеологізмів, які характеризують людину, що займає поважне місце в суспільстві, користується повагою, прихильністю. Таким у романі є дід Горошко: *Конєшино, знайдемо, – виїшов наперед дід Горошко, котрий теж колись служив в армії і був там, хвалився, правою рукою царя* [Мар., с. 40]). Цю обставину в біографії діда В. Шкляр обіграє, уживаючи фразеологізм **права рука** як перифраз: *Кумедну штуку побачив Дмитро*

на подвір'ї діда Горошка: «**права рука царя**» зв'язав налігачем двох п'яних кацапчуків і провадив з ними виховну годину [Мар., с. 42]; *Перед маршем Маруся сама подарувала Юхимові Горошку (онукові «**правой руки царя**»), що звик воювати босоніж, нові ялові чоботи, а він, капосний, сховав їх «на мирний день» і тепер псував їм увесь фасон* [Мар., с. 178].

Письменник, використовуючи опозицію *права рука* : *ліва рука*, створену сполученнями слів у прямому значенні, розширює компонентний склад фраземи *підвернутися під руку* і характеризує з її допомогою воїна української армії, який вправно володіє зброєю, тримаючи лівою рукою: *Першого, хто підвернувся під ліву руку, Микита Шульга «розколов» навхрест* [Мар., с. 65]. Отже, В. Шкляр створює ситуацію, за якої читач має зрозуміти, що українці відважно обстоювали волю, борючись і лівою, і правою рукою.

Відмінності в переконаннях людей різних суспільних класів майстер слова демонструє, протиставляючи фраземи *діяти на власну руку* і *потягнути руку*, які мають значення 'діяти на свій розсуд, самостійно вирішувати, як діяти' (*Отаман Зелений зі своєю Дніпровською дивізією не був пов'язаний воєнною «дипломатією», через те діяв на власну руку, як підказувало серце* [Мар., с. 95]) і 'стати на чийсь бік' (*Далі вони **потягнуть** руку за Москву. І це будуть наші найбільші вороги* [Мар., с. 28]).

Фразеологізми з образним конкретизатором *рука* використані письменником для характеристики особи (*Мала зірка око, **тверду** руку в стрільбі, хвацько трималася в сідлі* [Мар., с. 76]); номінації стану людини, при якому вона відчуває гнів, незадоволення (*Було б не лізти **під гарячу** руку* [Мар., с. 38]); зображенні невпевненості, нерішучості, розгубленості (*Він зрадів Мироновому поверненню, обняв його, як давнього приятеля, та, коли прийшло до розмови, зітхав, **розводив** руками, **потягував** себе за правого вуса* [Мар., с. 229]), називанні стану зв'язаної людини (*Зі стелі звисав зашморг з тієї мотузки, якою вчора **по** руках і ногах зв'язали отаманишу, і збожеволілий комісар сам **поліз у петлю...*** [Мар., с. 167]); іменуванні дії зі значенням 'поділяти чийсь погляди' (*Сам чорнявий, а вуса руді. Каже, що **тягне** руку за Петлюрою в боротьбі за волю України, але **чхати хотів** на його загравання з «динями»* [Мар., с. 162]). В останньому реченні фразеологізми *тягнути руку* і *хотіти чхати* доповнюють протиставлення, створене в попередньому реченні за допомогою контекстуальних антонімів *чорний* – *рудий*.

Фраземи соматичного культурного коду задіяні при називанні дії зі значенням 'підтримувати когось' (*Усе **грало** їм на руку: випала темна ніч, денікінці кубрячили в цегляній касарні, лише три стійчики чатували харчові гамазеї та ще двоє пантрували браму* [Мар., с. 163]); 'не діяти проти когось, не вступати з опонентом у бійку' (*Якось до Мирона підсів навіть «бик» у червоних погонах і сказав, що не тримає на нього зла, зняв би з Мирона пута, якби він прилюдно попросив у нього пробачення й пообіцяв, що більше не **розпускати** ме рук* [Мар., с. 160]).

Для називання ознак дії автор уживає фраземи *не з руки* 'незручно, невідгідно' [ФС II, с. 772] (*Відходити назад було **не з руки**, їх би згори подесяткували з кулеметів, тому Станімір дав команду розсипатися в розстрільну й брати ворога швидким приступом* [Мар., с. 60]); *поклавши руку на серце* 'щиросердно' (*Але скажіть мені, **поклавши** руку на серце, чи не сі зрадники зросили потом і кров'ю шлях від Львова до Києва, аби визволити рідний Край і його столицю?* [Мар., с. 132]); *на руку* 'діяти на чийсь користь' (*Темна захмарена нічка була їм **на руку** – коваль сказав, що в Баршополі, за якихось десять верст відсіля, стоїть полк денікінської кінноти, яку можуть кинути їм навздогін* [Мар., с. 199]).

Фразеологізми з образним конкретизатором *серце*, що символізує джерело мудрості та засіб пізнання, В. Шкляр використовує при називанні дії зі значенням 'не зважати' (*З настанням холодів їхній загін почав танути, але Маруся **не брала того до серця**: проти зими так мусило бути* [Мар., с. 255]); 'переживати неспокій, тривожитися' (*Зараз у неї **не було серця*** [Мар., с. 285]; *І **крялось** серденько від горя і печалі: дві Москви боролися за їхній Київ. Без них* [Мар., с. 235]); 'відчувати полегшення' (*Можливо, **Льобковіцу** й Станімірові трохи **відлягло** б від серця, якби вони знали, що на чолі колони їхав один із найшляхетніших білогвардійських офіцерів полковник Стессель* [Мар., с. 151]); 'тривожитися' (*Що ближче він під'їжджав до тієї хати, де зупинилася Маруся, **серце** його **важчало*** [Мар., с. 101]).

Фразеологізми з образним конкретизатором *нога*, що зазвичай символізує ходьбу, В. Шкляр уживає при потребі вказати на особливості ходи зі значенням 'іти в певному напрямі' (*Ноги **понесли** його в той бік проти течії* [Мар., с. 86]); 'рухатися швидко' (*Сотник Верніш вискочив з машини, щоб **поквапити** водія вантажівки, отаман **Льобковіц** і собі **вихилився** за дверцята, щось показуючи рукою, як **раптом** налетів відділ кінноти, високий жеребець **грудьми** звалив отамана **Льобковіца** на брук, ще один **вершник збив з ніг** сотника **Верніша*** [Мар., с. 143]); 'шкандибати' (*Отаман **Льобковіц** **ледве** **волочив** ногу, **підтягуючи** її обома руками за кожним кроком* [Мар., с. 155]), 'бути знесиленим, виснаженим' (*Станімір **уже падав з ніг**, та **навіть** не думав про сон. Київ у їхніх руках!* [Мар., с. 104]). Фразеологізми цього типу можуть позначати біг: *Ну, вона знала, чим він її **привернув**, але ж того людям не скажеш, не поясниш, чому **побігла** за ним, **як** **ногу** **вломила**, і народила четверо синів та п'ять дочок (правда, Настуню побив родимець ще немовлям), але жодне з них не почуло в собі маминої крові, усі пішли в батька, вдалися у гайдамаку, що **втік** із Холодноярщини невідь від кого, тільки **натякнув** Ядвізі, що було там у них таємне товариство, за яке йому світила каторга, **отож** **мовчок*** [Мар., с. 191]; характеризувати вдачу особи (*Отець **Терентій** у свої **шістдесят** із **гаком** був ще **легкий на ногу** й не забарився* [Мар., с. 6]).

Невимушеність розповіді, створену письменником уживанням розмовної лексики, зокрема, наприклад, слова *піхтура* 'піхота', В. Шкляр іноді до-

повное використанням фразеологізмів, наділених гумористичною конотацією: *Це був відомий партизанський маневр, коли на знетямлену від страху піхтуру, що кидась ноги на плечі, зненацька налітає кіннота й вирубує всіх до ноги* [Мар., с. 61].

Загалом «різноманітність знань, залучених до символі- і фразеотворення, – одна з причин багатозначності символу, а тому й амбівалентності» [Левченко 2004, с. 140]. В аналізованому художньому творі ужито усталені звороти, що відображають не лише назви, а й характеристики та ставлення народу до психічних емоційних станів людини, рис характеру, емоцій та почуттів. Спостерігаємо фразеологізми, що передають фізичний стан людини, містять психологічну характеристику, вдало передану персонажем твору. Українська нація протягом віків відобразила в усталених зворотах своє особливе ставлення до морально-етичних, естетичних явищ людського суспільного буття. Тут якнайповніше ви-яскравлено «українську ментальність: світосприймання та світобачення, стосунки між особами різних колективів, соціальну характеристику людини, ставлення до справжніх і фальшивих цінностей, а, отже, українська фразеологія – своєрідна досконала школа народного виховання, термінової психологічної допомоги корекції поведінки особи в колективі» [Петленко 2005, с. 7–8].

Висновки. Отже, у творі В. Шкляра «Маруся» центральне місце серед сукупності фразем займають стійкі сполучення слів соматичного культурного коду, з допомогою яких автор зміг глибоко проникнути у психологію мовця, передати стан дійових осіб через особливості погляду, ходи, відтворення внутрішніх переживань. Характеристика дійових осіб завдяки влучному використанню фразем, образними конкретизаторами яких є соматизми, свідчить про тривалу традицію у використанні цих одиниць в українській мові. У романі важливого значення набувають фразеологізми з образним конкретизатором *око (очи)*, які конотують назву самої дії («бачити»), указують на характер її протікання, репрезентують душевний та емоційний стан дійової особи, передають інформацію про концентрацію уваги на чомусь чи комусь, називають різноманітні дії і стани людини (бажання сховатися, не повірити, здивуватися тощо). Менш активно автор використовує фразеологізми цього культурного коду при називанні простору, напрямку руху, удаваного спокою тощо. Образні конкретизатори *зуб (зуби), нога, рука, серце* та ін. вживані в романі менш активно.

Перспективи цього дослідження вбачаємо в тому, щоб описати фразеологію анімістичного етносубкоду, морального, зооморфного, аглютинативного субкоду, використану В. Шкляром у романі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венжинович Н. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та культурології: монографія. Ужгород: ФОП САБОВ А. М., 2018. 463 с.
2. В'єцко В. І. Принципи опису етнокультурного змісту внутрішньої форми фразеологічних одиниць. *Молодий вчений*. 2017. № 41. С. 81–85.
3. Галич О. А. Глобалізація і квазідокументальна література: монографія. Рівне: ЛНУ ім. Т. Шевченка: Видавець О. Зень, 2015. 200 с.
4. Здіховська Т. В. Фразеологія прозових творів Уласа Самчука та Богдана Лепкого [Текст]: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 200 с.
5. Кривопишина А. Часопросторові (хронотопні) характеристики сюжетів романів Василя Шкляра «Ключ» та «Елементал». *Вісник ЧНУ ім. Богдана Хмельницького*. Черкаси, 2007. Вип. 118. С. 74–76.
6. Левченко О. П. Лінгвокультурологічний аналіз фразеологічної вербалізації концептів психічних станів. *Мова та культура*. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2002. Вип. 5. Т. 5. Част. 2. С. 28–35.
7. Левченко О. Симболарій української фразеології. *Слов'янський вісник: зб. наук. праць*. Вип. 5, Рівне: РІКСУ, 2004. С. 130–145.
8. Петленко Л. П. Українська фразеологія: морально-психологічний аспект характеристики людини. Суми: Джерело, 2005. 158 с.
9. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. Д. Дмитренка. Київ: Міленіум, 2020. 260 с.
10. Шкляр В. Маруся: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 320 с.
11. ФС I, II – Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.

REFERENCES

1. Venzhynovych N. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy v konteksti kognitologii ta kulturologii: monohrafiia [Phrasemics of the Ukrainian literary language in the context of cognitology and culturology: monograph]. Uzhhorod: FOP Sabov A. M. 463 s. [in Ukrainian].
2. Vyetsko V. I. (2017) Pryntsyry opysu etnokulturnoho zmistu vnutrishnoi formy frazeolohichnykh odyntys [Principles of describing the ethnocultural content of the internal form of phraseological units]. *Molodyi vchenyi*. № 41. S. 81–85 [in Ukrainian].
3. Halych O. A. (2015) Hlobalizatsiia i kvazidokumentalna literatura: monohrafiia [Globalization and quasi-documentary literature: a monograph]. Rivne: LNU im. T. Shevchenka: Vydavets O. Zen. 200 s. [in Ukrainian].
4. Zdikhovska T. V. (2014) Frazeolohiia prozovykh tvoriv Ulasa Samchuka ta Bohdana Lepkoho [Tekst]:

monografia [Phraseology of prose works of Ulas Samchuk and Bohdan Lepky [Text]: monograph]. Lutsk: Vezha-Druk. 200 s. [in Ukrainian].

5. Kryvopyshyna A. (2007) Chasoprostorovi (khronotopni) kharakterystyky siuzhetiv romaniv Vasyliia Shkliara «Kliuch» ta «Elemental» [Spatio-temporal (chronotopic) characteristics of the plots of Vasyl Shklyar's novels «The Key» and «Elemental»]. *Visnyk ChNU im. Bohdana Khmelnytskoho*. Cherkasy. Vyp. 118. S. 74–76 [in Ukrainian].

6. Levchenko O. P. (2002) Linhvokulturolohichnyi analiz frazeolohichnoi verbalizatsii kontseptiv psykhiichnykh staniv [Linguo-cultural analysis of phraseological verbalization of concepts of mental states]. *Mova ta kultura*. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho. Vyp. 5. T. 5. Chast. 2. S. 28–35. [in Ukrainian].

7. Levchenko O. (2004) Symbolarii ukrainskoi frazeolohii [Symbol of Ukrainian phraseology]. *Slovianskyi visnyk: zb. nauk. prats*. Vyp. 5, Rivne: RISKSU. S. 130–145 [in Ukrainian].

8. Petlenko L. P. (2005) Ukrainska frazeolohiia: moralno-psykholohichnyi aspekt kharakterystyky liudyny [Ukrainian phraseology: moral and psychological aspect of human characteristics]. Sumy: Dzherelo. 158 s. [in Ukrainian].

9. Slovník symboliv kultury Ukrainy (2020) [Dictionary of symbols of Ukrainian culture] / za zah. red. V. P. Kotsura, O. I. Potapenko, M. D. Dmytrenka. Kyiv: Milenium. 260 s. [in Ukrainian].

10. Shkliar V. (2015) Marusia: roman [Marusya: a novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 320 s. [in Ukrainian].

11. FS I, II – Frazeolohichnyi slovník ukrainskoi movy (1993) [Phraseological dictionary of the Ukrainian language] / uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka, 984 s. [in Ukrainian].

CONCEPTUAL AND CULTURAL POTENTIAL OF PHRASEMICS OF VASYL SHKLYAR'S NOVEL «MARUSYA»

Abstract. V. Shklyar's individual style, in particular the novel «Marusya», is marked by skillful use of conceptual, cultural and didactic potential of phraseological units (FU), the total number of which in this work reaches 477. Most often stable combinations of words are commonly used, which number about 260 units. or 54.5% (this group includes proverbs, sayings, winged expressions). Modified, spoken and individual-author phraseology is 163 units or 34.2% and 54 units or 11.3%, respectively. In the novel «Marusya» the central place among the set of phrases is occupied by stable combinations of words of somatic cultural code, with which the author was able to penetrate deeply into the psychology of the speaker, to convey the state of actors through the features of gaze, gait, reproduction of inner experiences. The characterization of the protagonists due to the accurate use of phrases, figurative lineaments of which are somatisms, testifies to a long tradition in the use of these lexical units of the Ukrainian language, which are fixed by certain symbols that in one way or another affect the expressiveness of the phraseological unit. It is proved that the nouns have different phrase productivity: high – *eye (eyes)* – 24 FU, *hand* – 15, *nose*, *leg* – 10, *head* – 9, *heart* – 7, *soul*, *blood* – 6, *tooth* – 7, *medium* – *chest* – 3 FU, *finger* – 3, *lips*, *face*, *tongue* – 2; low – *ear*, *voice*, *palm*, *thought*, *spirit*, *bone*, *elbow*, *forehead*, *spoon*, *finger*, *shoulder*, *gaze*, *heel*, *mouth*, *skin*. Phraseologisms with the figurative trait *eye (eyes)*, which connote the name of the action itself ('see'), indicate the nature of its course, represent the mental and emotional state of the protagonist, convey information about the concentration of attention on something or someone, name various actions and states of the man (desire to hide, not to believe, to be surprised, etc.), space, direction of movement. Phrases with a figurative concretizer *foot* are used to nominate slow or fast gait, running, psychological state of a person. Figurative concretizers *tooth (teeth)*, *heart*, *hand*, etc. are used in the novel less actively.

Keywords: phrasemics, lineaments, phraseological unit, figurative concretizer, figurative determinant.

© Глуховцева І., 2020 р.

Ірина Глуховцева – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Сєверодонецьк, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-3265-4733>

Iryna Hlukhovtseva – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Vladimir Dal East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-3265-4733>